

„Ossiani lauludest” ja baltisakslaste ossianismist I

KAIRIT KAUR

„Meie päevil pole „Ossiani laulud” enam loetavad,” konstateeris Hugo Raudsepp 1923. aastal ilmunud ülevaates „Tundeelu ärkamine ja arenemine inglise kirjanduses 18. aastasajal” (Raudsepp 2012: 127). Eesti keeles on sellest šoti kirjaniku James Macphersoni (1736–1795) epohhi loovast teosest ilmunud tõepoolest vaid üksikuid lühikesi katkeid, needki enamasti mõne muukeelse tõlke või adaptatsiooni vahendusel. Ka haritud eesti lugejad ei oska tihtipeale midagi kosta küsimuse peale, mida teavad nad „Ossiani lauludest”. Miks peaks siis selle teose vastu lähemat huvi tundma? Seda nii sellepärast, et eesti rahvusliku kirjanduse tekke eelses kirjandusloos mängis see teos ilmselt vägagi olulist rolli, kuid ka seetõttu, et sellest sai üks eesti rahvusliku kirjanduse „ämmaemandaid”, eepose „Kalevipoeg” inspireerijaid, millest võiks teada rohkem kui pealkirja. Põhja-Eesti teadusseltsi Eestimaa Kirjanduse Ühingu (EKÜ) raamatukogu XII liiki (luule ja draama) läbi vaadates jäi silma, et „Ossiani laulud” igat laadi järgede ja jäljendustega on selles kogus enim esindatud lüürilise ingliskeelse kirjanduse näide (vt Kaur 2018a: 374–375). Eesti baltisakslaste ossianismi¹ on folklorist Ülo Valk (2015: 543–544) näinud ka Õpetatud Eesti Seltsi rahvaluulehuvi olulise õhutajana. Selts paiknes küll Tartus, kuid selle liikmeid jagus üle kogu maa. Mõni neist oli ka mõlema mainitud teadusseltsi liige, nagu Alexander Heinrich Neus, kes avaldas aastatel 1850–1852 eesti rahvalaulude kogu, mille esimese köite pühendas ta koguni Kreutzwaldile (Merilai 2004: 248). Ometi teatakse baltisaksa ossianismist väga vähe, seni ei ole seda lähemalt uuritud. On oluline võtta see luubi alla, et mõista Eesti kirjandusvälja kujunemist.

1. Macphersoni „Ossiani”-projektist, selle uudsusest ja levikust

Enne baltisakslaste ossianismi juurde asumist tuleks vaadelda selle tõukepunkti, James Macphersoni „Ossiani”-projekti. Hugo Raudsepalt ei leia see just palju mõistmist. „Nüüdispõlv, kes juba sedavõrd headest rahvaluule allikatest joonud, kes teab, mis kunstis lihtsus ja loomulik töömeel tähendavad, ei suuda muidugi enam mõista, kuidas see raamat oma ajal võis nii suuri laineid lüüa. Kuid nähtavasti oldi klassika-

¹ Pean ossianismi all silmas ühest küljest „Ossiani laulude” n-ö passiivsemat vastuvõttu, nagu hankimine, lugemine, huvitumine saamisloost ja taustadest, teisalt aktiivsemat retseptiooni, nagu tõlkimine, adapteerimine või originaalteosest inspireeritud iseseisvam ehk ossianistlik looming (olgu ilukirjanduslik, teooriaalne vms); eeskujuks võis olla ka Macphersoni vanu, originaalseks peetud fragmente ja kaasaegse(ma)t täiendmaterjali põimiv meetod.

lise ajajärgu kuivast riimitsemisest sedavõrd tüdinenud, et iga värskem voog jänu-neva kurgu eest leidis.” (Raudsepp 2012: 127)

„Ossiani laulude” loomise tõukeks ongi sageli peetud huvi rahvaluule või muistse kirjanduse vastu, nii nagu tegi seda Raudsepp. Aberdeenis ja Edinburghis teoloogiat õppinud, seejärel kodukandis Ruthvenis õpetajana töötanud ja sealt Edinburghi, hiljem Moffati koduõpetajaks suundunud, juba ülikooliaastail ohtralt värsse sepsitanud ja koguni eepose „Mägismaalane” („The Highlander”, 1758) avaldanud šoti noormees Macpherson armastanud üles kirjutada vanu gaeli ballaade. 1759. aastal kohtunud ta tuntud šoti kirjaniku John Home’iga ja näidanud talle ühest mägismaalt leitud käsikirjast ümberkirjutatud vanašoti ballaadi. Home õhutanud Macphersoni leitud teksti inglise keelde tõlkima ja soovinud lisagi (vt Tieghem 1917: 21–23, 76–77). Ehkki Macpherson ei olnud vana gaeli keele hea tundja ja uutki oskas puudulikult (viimase osas on uurijad eriarvamusel, vt Schmidt 2003: 249) ning püüdis algul tõlkesoovidele vastu seista, andis ta viimaks järele ja nii sündis 15 tõlkepala, mis raamatuks koondatuna ilmusid esmakordselt 1760. aastal pealkirja all „Fragments of Ancient Poetry collected in the Highlands of Scotland, and translated from the Galic or Erse language” („Šoti mägismaal kogutud muistse poeesia fragmendid, tõlgitud gaeli ehk ersi keelest”). Väljavõtteid sellest ilmus šoti ajakirjades. Palad äratasid tähelepanu ja poolehoidu, seda enam, et nende autoriks oli nimetatud III sajandil elanud gaeli bardi Ossiani. Edinburghi õpetlane, tuntud retoorikaõppejõud ja vana ning klassikalise kirjanduse asjatundja Hugh Blair oli vaimustuses ja organiseeris korjanduse, et Macpherson saaks minna mägismaale uut Ossiani-materjali koguma. Pärast retke, mis peale mägismaa viis ka Šotimaa lääneosa saartele, ilmus kuuest laulust koosnev eepiline poeem „Fingal” (1761), mille Macpherson olevat leidnud sel kogumisreisil. Lisaks avaldas ta selles raamatus mõned uued Ossianile omistatud palad. 1763. aastal järgnes eepos „Temora”. Esimene seni avaldatud laulude koondkogu „The Works of Ossian” („Ossiani teosed”) ilmus märkusega „kolmas trükk” 1765. aastal (sellel põhineb ka uusim, 1996. aastal Edinburghis Howard Gaskilli toimetatud, kaasaegsetele filoloogilistele standarditele vastav, ohtrate kommentaaride ja lisamaterjalidega varustatud „Ossiani laulude” väljaanne „The Poems of Ossian and Related Works”). 1773. aastal avaldas Macpherson n-ö neljanda trükina veel ühe väljaande, „The Poems of Ossian”, milles oli poeemide järjekord väidetavalt kronoloogiliseks muudetud. See oli aluseks enamikule hilisematest „Ossiani laulude” ingliskeelsetest väljaannetest. (Schmidt 2003: 11) Koos „Fingali” ja „Temoraga” loetakse Macphersoni „Ossiani laulude” kaanonisse kuuluvaks 22 laulu (Tieghem 1917: 33). Oluliseks täienduseks neile on Macphersoni kirjutatud saatesõnad „A Dissertation Concerning the Æra of Ossian” („Väitekiri Ossiani ajastust”) ja „A Dissertation Concerning the Poems of Ossian” („Väitekiri Ossiani poemidest”) ning Hugh Blairi kaitsekõne (1763, vt allpool).

Varakult tekkisid kahtlused Macphersoni poolt tõlgetena esitletud teoste autentsuses. Esimesi kahtlusi avaldati juba peale „muistsete fragmentide” ilmumist. Otsa tegi lahti Horace Walpole 1760. aastal; eriti teravalt ründas Macphersoni kuulus inglise kirjanduskriitik Samuel Johnson, kriitilised olid ka iiri ajaloolased. Ei usutud, et üks III sajandi tekst võinuks säilida muutusteta, kahtlusi tekitasid Macphersoni dateerin-

gud, samuti vastuolud ajalooliste teadmiste ja tekstide vahel. Eriti kahtlane tundus, et rahva seas, kes kaua ei tundnud kirja, võinuks kadudeta säilida eeposed „Fingal” (vt lähemalt Bysveen 1982) ja „Temora”, millest seni midagi ei teatud. Ja ülepea olevat tegemist iiri, mitte šoti lauludega. Nõuti näha originaalkäsikirju, millel tõlked põhinesid. Mingeid käsikirju demonstreeris Macpherson enda sõnul oma raamatukaupmehe juures Londonis, kuid nende vastu puudunud igasugune huvi. Autentsuse tõestamiseks otsiti abi hoopis Hugh Blairi autoriteedist, kes andis „Ossiani lauludele” hinnangu teoses „A Critical Dissertation on the Poems of Ossian, the Son of Fingal” („Kriitiline väitekirj Fingali poja Ossiani lauludest”, 1763). Samuti lasi Macpherson 1763. aasta „Temora” väljaande lisana ära trükkida ühe gaelikeelse teksti, mis ilmus uuesti ka 1765. aasta väljaandes ja kujutas endast „Temora” seitsmenda raamatu gaelikeelset versiooni (Dochartaigh 2004: 156). Kuna tegemist oli trükisega, siis ei peetud tõestust piisavaks. Seetõttu jätkus debatt „Ossiani laulude” autentsuse üle pärast Macphersoni surmaga, pädides kahe teosega XIX sajandi alguskümnendil: 1805. aastal avaldas Edinburghis asuv Šoti mägismaa selts (Highland Society of Scotland) publikatsiooni „Report of the Committee of the Highland Society of Scotland, appointed to inquire into the nature and authenticity of the poems of Ossian” („Šoti mägismaa seltsi Ossiani laulude loomuse ja ehtsuse uurimiseks loodud komisjoni raport”, koostajaks seltsi esimees Henry MacKenzie) ja 1807. aastal ilmus Londoni Šoti mägismaa seltsi (Highland Society of London) eestvõttel „The Poems of Ossian, in the Original Gaelic” (1807; see sisaldas ka gaelikeelsete tekstide rööptõlke ladina keelde Robert MacFarlanilt), kuhu koondatud tekstid olevat omal ajal olnud Macphersonile tõlkides eeskujuks. Rahvusvaheliselt oluliseks on peetud ka Malcolm Laingi toimetatud kogumikku „The Poems of Ossian, & c. Containing the Poetical Works of James Macpherson” (1805). Nendega debatt siiski ei vaibunud, vaid jätkus hoogsalt läbi XIX sajandi ja hiljemgi, lõplikule seisukohale ei ole jõutud tänini.

Hugo Raudsepp võttis ehtsusdebati kokku järgmiselt:

„Ossiani lauludega” sündis ühtlasi midagi „kriminaalset”. Nimelt andis Macpherson need laulud välja keskaja lauliku Ossiani omadena. Huvi minevikuluule vastu oli sedavõrd suur, et osav võltsija lugejale omaenese sepitsuse võis ürgvana rahvaluulena turule saata. Isegi tolle aja õpetlased kukkusid pea erandita „Ossiani laulude” liimile. Tänapäev on kindlaks tehtud, et mainitud 22-aastase James Macphersoni sepitsused on, mitte aga tõlked vanašoti keelest. (Raudsepp 2012: 127)

Siiski selles, et Šoti mägismaal ringles Ossianiga seostatavaid laule ja et terve hulk neist oli ka Macphersoni käsutuses, ei kahtle paljud, kes „Ossiani laule” suuresti Macphersoni loominguks peavad. Üsna põhjaliku ülevaate käibel olnud lauludest ja varastest käsikirjadest on andnud Alfred Nutt (1910), autentsusdebati on hooliga fikseerinud ka prantsuse ja Euroopa ossianismiuurija Paul van Tieghem (1917: 50–74), uuemal ajal „Ossiani laulude” saksa retseptiooni uurinud Wolf Gerhard Schmidt (2003: 209–251). Ka Raudsepp nimetab XIII sajandi kroonikaid ja šoti laulikut Barbouri XIV sajandist „Ossiani laulude” võimalike inspiratsiooniallikatena, samuti šoti rahvasuus levinud nn Ossiani laule, kuid rõhutab Macphersoni laulude

ja rahva seas levinute erinevust. Viimased „pole kindlama kunstilise kompositsioonini arenenud” (Raudsepp 2012: 127). Selle „arendustöö” tegi oma kaasaegsete jaoks ära Macpherson.

Tavaliselt on küsimust, miks Macpherson läks n-ö fabritseerimise teed, seletatud pragmaatiliste põhjuste või turuloogikaga, nagu märgib ka Raudsepp (2012: 127). Šoti õpetatud mehed ja laiem lugejaskond nõudsid uut põnevat „vanaaegset” lugemisvara rohkem, kui oli seni kättesaadavaid allikaid, ja nii ei jäänudki surve alla sattunud noormehel muud üle, kui ise lüngad täita. Uuema teaduskirjanduse valguses paistab see selgitus naiivse võitu lihtsustusena. Briti ühiskirjanduse teket uurinud Howard D. Weinbrot näeb „Ossiani laulude” sünni taga pigem ajaloosündmusi ja ühiskondlik-poliitilisi eesmärke. „Eelkõige on „Ossian” poeem Šotimaast pärast Cullodeni” (Weinbrot 1995: 530). Cullodeni lahing 1746. aasta aprillis pani punkti 1745. aastal alanud viimasele jakobiitide² ülestõusule. Otsustava võidu tõi inglastele Cumberlandi hertsog, kes Stuarti toetajad Šoti mägismaal Cullodeni rabas armutult ja veriselt maha surus – märkimisväärne osa vastastest tapeti jälitamise käigus ja lahinguväljal pärast lahingut, milles nähti erilist metsikust. Weinbrot näebki Macphersoni „Ossiani laule” selle lüüasaamise ja lootuste purunemise läbitöötamise, samuti šoti eneseväarikuse taastamise ning uue, muutunud oludega kohase identiteedi loomise projektina. „Šoti sõduri kaotatud paradisi ei olnud enam tagasivõidetav, kuid seda oli võimalik mälestada, romantiseerida ja leinata” (Weinbrot 1995: 530). Just Cullodeni metsikustele vastulausena loonud Macpherson oma Ossiani kuju, „viisaka, suuremeelse, halastava sõduri, kes kaitseb rahvuslikku autonoomiat, pöördub võidu järel koju tagasi, austab oma väarikat vastast” (Weinbrot 1995: 531). See nostalgia, mitte enam hirmutavalt revolutsioonilist ega mässumeelset vaimu kandev teos oli populaarne ka inglaste seas teisel pool Tweedi jõge (Weinbrot 1995: 555). Weinbrot (1995: 529) näebki selles üht esimest briti (mitte niivõrd inglise või šoti) kirjanduse teksti.

Tieghemi 1917. aasta uurimuse järgi võiks aga autorinimi Macpherson tähistada hoopis autorite kollektiivi. Tieghem nägi „Ossiani lauludes” ühisprojekti, mille taganttõukajaks oli Hugh Blair, kes tundis hästi varast eepikat, selle omas ajas epohhi loovat ja kuulsust toovat tähtsust neid loonud rahvastele ning kes soovis luua puuduvat šoti rahvuseepost (Tieghem 1917: 80). Macphersonil olnud selles vaid täidesaatev roll koos mõne teisega, kes abistanud teda nii kogumisretkedel kui ka tõlkimisel. Näiteks Lachlan Macpherson, üks Jamesi sugulastest, aidanud Jamesi käsikirjade leidmisel ja tõlkimisel. Ise oli ta kirjanik, ehkki keskpärane, kes kirjutas kaasaegses gaeli, mitte inglise keeles. Temalt on säilinud ka moodne gaelikeelne tekst, mis meenutab üht hiljem „Ossiani lauludes” ilmunud poemi, kuid on sellest varasem ja paistab olevat jõudnud ka 1807. aasta gaelikeelsete algupärandite väljaandesse. Seetõttu leidis Tieghem, et 1807. aasta gaeli originaalid ei olnud Macphersoni ingliskeelsete tekstide tagasitõlge, nagu oli arvanud XIX sajandi lõpul seda väljaannet lähemalt käsitletud saksa keltoloog Ludwig Christian Stern, vaid mingi moodsas, ehkki antikiseerimispuüdlustega gaeli keeles vaheaste. Tieghemi tees oli seega, et Macpherson, kes oli saanud korraliku ingliskeelse hariduse ja ka luuletas selles

² Jakobiidid olid Šotimaa valitsejasoost kuninga James (ladina keeles Jacobus) II Stuarti järglaste trooninõudluse toetajad.

keeles, oli küll tekstide tõlkija, seejuures oma esteetiliste vaadete ja kirjandusteoreetiliste arusaamadega, kuid ta ei tõlkinud üldjuhul vanu käsikirju, vaid oma gaeli keelt paremini valdavate sugulaste-sõprade-tuttavate moodsaid gaelikeelseid tekste, mille ümberpanemisel inglise keelde viimased teda ka nõustasid. (Tieghem 1917: 86–88) Tänapäeva teadlased usuvad siiski, et vana šoti eepose rekonstrueerimine oli Macphersoni enda projekt, siiras usk ja südameasi, milles tal oli kindlasti abilisi ja toetajaid. Igatahes salapära ja avastamisrõõmu jätkub „Ossiani laulude” ümber tänini.

Milles seisnes „Ossiani laulude” mõjus ja uudsus? Raudsepa hinnangul oli selleks „sentimentaals-magus põhitöö”, mis lasknud neil poemidel kasvada „euroopalikuks sündmuseks” (Raudsepp 2012: 127). Tundelisus oli kahtlemata üks elemente, mis „Ossiani laulude” menule kaasa aitas. Tieghem on välja pakkunud siiski rohkem uuenduslikke aspekte, tuues esile ka uudse vormi ja looduskujutuse. Tunnetega seoses ei räägi ta küll niivõrd „magusatest”, kuivõrd „moodsatest tunnetest” (Tieghem 1917: 48), kusjuures rõhk on pigem niisugustel märksõnadel nagu „melanhoolia”, „nostalgia” ja „lein”. Väljend, mida „Ossiani lauludest” on ikka ja jälle esile toodud, on „leina rõõm” (ingl *joy of grief*), kummaline oksüümoron, mis aga tähistab hästi ajastu tundeelu ja elutunnet: elame veel, aga parimad ajad on möödunud, mida on tore meenutada, aga mis laseb olevikul paista halli, lameda ja üksildasena; vägevast minevikust on jäänud vaid varemed. See oli mingi „vanainimeselik” vaade kaasajale, kuigi sageli haarasid vana pimedate lauliku kurtmised kaasa just noort põlvkonda. „Ossiani lauludes” kujutatud tegelased olid üldjuhul noored, alles oma „kangelaste” alguses olevad mehed-naised, kellest paljudel vanaks saada ei õnnestunudki: mõne viis hauda õnnetu armastusega seotud lein, mõne tappis vaenlase või suisa eksitatud armsama või lähedase nool või mõök. Noorus ja surm, armastus ja surm, armastus ja sõda on selles teoses pidevalt üksteise kõrval. Nii mõnedki palad meenutavad keskaegseid rüütliromaane ja see oli omakorda üks põhjus kahelda nende laulude pärinemises III sajandist: palades kajastuv rüütellikkuse mõiste ja kurtuaasse armastuse kultuur tekkisid sajandeid hiljem.

Veel üks tundelaad „Ossiani lauludes” on unistavus ja meditatiivsus, rahulik-mõtisklev olek. Sellega ongi seotud teose teine uudsus: vorm. (Tieghem 1917: 48–49) Macpherson ei kirjutanud oma palasid ei heksameetrites ega aleksandriinides, klassikalistes eepilistes värsivormides, samuti ei järginud ta gaeli värsside vormieskuju, vaid lõi oma palad rütmilises proosas. Selle rütm on aeglane, mõõdetud, kuid vaba, mis annab teosele raskepärase, ka monotoonse võitu, kuid samal ajal tugevalt lüürilise tooni. Vaatamata proosavormile on selgelt tegu luuleteosega. Ilmselt just seetõttu on „Ossiani laulud” ja selle adaptatsioonid jõudnud EKÜ raamatukogus luule ja draama (XII), mitte proosa (XI) alaliiki. Tieghem on seda proosat iseloomustanud kui selget ja lihtsat, piiratud sõnavaraga, konkreetset ja pitoreskset, ometi mitte liialt kohaliku värvinguga (lokaalkoloriiti lisavad hoopis ohtrad, gaelipärased nimed, nagu Cath-Loda, Carric-Thura, Oina-Morul, Colna-Dona jt). Selle keel kandvat klassitsistliku poeetika pitsert, millesse on siiski pikitud gaelipäraseid elemente, nt nn deskriptiivset genitiivi, nt *kuningate Selma*; palju on kasutatud liit- või püsiepiteete, nt *mustajuukseline Duthmaruno*, kinnistunud parafrase, nagu *jahi poeg* või *kaljude laps*, korduvaid metafoore ja lakkamatuid võrdlusi. (Tieghem 1917: 49)

Kolmanda või õigupoolest kõige esimese uudsuse, „Ossiani laulude” looduskirjelduste iseloomustamiseks ütleb Tieghem:

Isegi kui jutustus on külmalt romantiseeriv ja igavalt kunstlik, siis on ta vähemasti asetatud maastikku, mis oli ilmutuseks Euroopale ja on siiani teatud hetkedel erakordses harmoonias meie hingedega. See maastik varieerub vähe: Macpherson maalid vaid seda, mida tundis, tema nooruse häll on tema kangelaste maa. Ja tänu sellele õnnelikule kokkusattumusele suutis ta kindlalt hoiduda ebamäärasest, võltsist, kulunust – klassikalise, kuid sageli ka romantilise maastiku[kujutuse] nuhtlusest. See õnnelik ühetoonilisus oli ta edu üks peamisi komponente. Teame, vähemasti kuulu järgi, ossianistliku maastiku põhielemente: tume või valgelt vahune meri veeretamas oma tohutuid laineid rünnakule järskude rannakaljude vastu; loendamatud lähed ja saared, mis tükeldavad rannikut ja toovad kokku kaks loodusjõudu; järved, mida katab igavene uduloor; lage taevas, pilvine, sünge; paljad mäed kaetud viljatute rabade ning tamme- ja kuusemetsadega; kobrutavad ja kohisevad mägiojad; ääretud tühjad kanarbikunõmmed külma kuu all; vahel mõni hirv, kes pageb üle kalju; üksildane kütt, kes peatub mõne kalmu juures või tormist murtud puu jalamil. Ei mingit põllumajandust, ei mingit karjakasvatust, ei midagi, mis soojendaks südant, andes teada viljakandvatest töödest, peaaegu tühi maa armutu taeva all. (Tieghem 1917: 47–48)

See maastik võis olla aher, metsik ja mahajäetud, kuid samal ajal ülev. Sellega tutvumine pani avatuma pilguga ringi vaatama ja hindama keskkondi, mida seni oli peetud tarbetuteks, igavateks, inimvaenulikeks, leidma neis jõudu ja ilu.

„Euroopalikuks sündmuseks” kasvasid „Ossiani laulud” tõesti. Elavat huvi ja jäljendamist ei tekitanud see teos mitte ainult Suurbritannias ja Iirimaal, vaid seda saatev vaimustus levis kiiresti ka mandrile, ulatudes Prantsusmaalt ja Portugalist Venemaani (vene retseptiooni kohta vt Levin 1980) ning Itaaliast Skandinaavia ja Soomeni, vaimustades erinevat publikut riigimeestest kirjanikeni, Turgot’st Napoleonini, Klopstockist, Herderist, Goethest ja Schillerist Chateaubriandini.³ Teos innustas oma lugulaulu looma paljusid väikseid rahvaid, kel oma eepost ei olnud, samuti süvendas huvi vanade käsikirjade vastu (nt Ungaris, Tšehhis, Poolas), mis mõnel juhul viis ka uute väljamõeldisteni (nt Tšehhis). Lönneroti „Kalevalas” (1835) võib näha Soome ossianismi eredaimat väljendust, kuid „Ossiani”-huvi jäi Soomes kestma kauaks peale eepose ilmumist, ulatudes koguni Aleksis Kivi päevini ja inspireerides ka soomerootsi kirjanikke (vt Tanskanen 1970).

Baltisaksa kontekstis oli olulisimaks inspiratsiooniallikaks ja mõjutajaks loomulikult saksa retseptioon, mis sai alguse üsna kohe peale 1760. aasta „muistsete fragmentide” ilmumist. Esimesed tõlkekatked „Ossiani lauludest” ilmusid Suurbritanniaga lähemalt suhtlevates sadamalinnades Bremenis (Bremisches Magazin, 1762) ja Hamburgis (Johann Albrecht Engelbrechti ja Albrecht Wittenbergi tõlked, 1764). Juba ilmumisaastal jõudsid Hamburgi tõlked Riiga, kus need vaimustasid noort Herderit, kes tegi seal oma esimesed tõlkekatked ja 1771. aastal, juba Saksa-

³ Ulatusliku ülevaate Euroopa retseptioonist annab Howard Gaskilli toimetatud kogumik „The Reception of Ossian in Europe” (2004).

maal olles, kirjutas „Ossianist” inspireerituna essee (avaldatud 1772/1773), milles ta töötab välja oma uudse rahvaluule käsitluse. Strasbourgis viibides nakatas Herder „Ossiani”-pisikuga ka Goethet, kes põimis pikki passaaže „Ossiani lauludest” „Noore Wertheri kannatustesse” (1774) ning tegi sakslastele kättesaadavaks Macphersoni 1765. aasta väljaande, samuti katsetas „Ossiani” tõlkimist gaeli keelest (selle kohta vt Dochartaigh 2004). „Ossiani laulud” vaimustasid ka saksa vabarütmilise luule algatajat Friedrich Gottlieb Klopstocki, kes kirjutas teosest innustatuna luuletusi juba 1764. aastal ning avaldas 1769. aastal roomlaste väepealiku Varuse ja germaanlaste heitlust käsitleva näidendi „Hermanni lahing” („Hermanns Schlacht”), millele ta andis žanrinimetuseks *Bardiet*, uskudes ekslikult, et bardid ei olnud üksnes vanadel keltidel, vaid ka germaanlastel. Teda peetakse saksakeelse bardiluule rajajaks koos Karl Friedrich Kretschmanniga, kes pseudonüümi Ringulph all avaldas 1768. aastal „Bard Ringulphi laulu, kui Varust löödi” („Der Gesang Ringulphs des Barden, als Varus geschlagen ward”). Peale „Ossiani laulude” inspireeris mõlemaid mehi Heinrich Wilhelm von Gerstenbergi 1766. aastal vanapõhja kirjandusest innustust saanud „Skaldi luuletus” („Gedicht eines Skalden”). Kolmandaks bardiluule rajajaks sai Austria jesuiidipreester Michael Denis, kes 1772. aastal avaldas „Bard Sinedi laulud” („Die Lieder Sineds des Barden”).⁴ Denisil on „Ossiani laulude” vahendamisel veelgi kaalukam roll kui lihtsalt jälgendaja: aastail 1768–1769 avaldas ta, algul itaallase Cesarotti värsstõlget (vt artikli II osa) aluseks võttes, esimese saksakeelse „Ossiani laulude” täistõlke. 156 aasta jooksul ilmus neliteist erinevat täistõlget (Dochartaigh 2004: 157) ja nagu allpool näha, jõudis neist märkimisväärne osa ka Eesti kogudesse. Siinkohal ei ole ruumi saksa retseptiooni detailseks käsitlemiseks, väga hea ülevaate sellest annab Wolf Gerhard Schmidt (2003).

2. „Ossian” Baltika kultuuriloolises kogus (XII liigis) ja teistes Eesti raamatukogudes

2.1. Ringulphist Jachmannini

Millistes versioonides ja väljaannetes jõudsid „Ossiani laulud” Eesti baltisaksa lugejani? Sellest annavad mõningast aimu Eesti raamatukogude kultuuriloolised kogud. Siinkohal võtan lähtepunktiks eelkõige Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu Baltika osakonnas säilitatava EKÜ raamatukogu XII liigis (luule ja draama) säilinu, kuid heidan ka kõrvalpilke teiste raamatukogude kogudesse. Retseptiooni paremaks jälgimiseks olen pealkirjadele lisanud kohaviidad. Need osutavad konkreetsetele eksemplaridele, mis sisaldavad sageli huvitavat omaniku- resp. tulmeinfot ja ühtlasi võimaldavad (edaspidi) leida eksemplaride kohta lisateavet nt raamatukogude registritest (millal raamat raamatukokku tuli, kellelt osteti või saadi annetuseks vms), et retseptioonilugu veelgi täpsustada. Kui kuskilt peaks veel mõni eksemplar välja tulema, siis oleks seda kerge juba teadaolevatest eristada. Samuti võimaldab kohaviit lugejal konkreetse eksemplari kiiresti üles leida.

⁴ Sined on anagramm autori perekonnanimest.

Jättes kõrvale Riias tegutsenud Herderi, siis paistab, et enne kui „Ossiani laulud” ise, olgu tõlgetes või originaalis, jõudis siinsete baltisakslastele saksa ossianistlik originaallooming. Ringulphi ehk Karl Friedrich Kretschmanni (1738–1809) bardiluule väljaanded on vanimad XII liigi kohaviida saanud trükised, nt Kretschmanni varaseim ossianistlik teos, „Der Gesang Ringulphs des Barden, als Varus geschlagen ward” (1769, tegelikult 1768) on saanud kohaviidaks XII-2 ja „Der Barde an dem Grabe des Majors Christian Ewald von Kleist” („Bard major Christian Ewald von Kleisti haual”, 1770) on üldse esimese kohaviida (XII-1) saanud trükis XII liigis. Ka Kretschmanni „Die Klage Ringulphs des Barden” („Bard Ringulphi kaebus”, 1771) on saanud üsna varase kohaviida: XII-85 (kõik mainitud Kretschmanni teosed ilmusid Leipzigi Dycki kirjastamisel).⁵ Need kohaviidad annavad märku, et patriotlikul bardiluulel oli EKÜ esimeste raamatukoguhoidjate mõttemaailmas tähtis koht.

Enne „Ossiani laulude” tõlkeid võis baltisakslastele jõuda ka Herderi Ossianikäsitlus. 1773. aastal Hamburgis väljaantud, mitme autori esseid koondanud kogumik „Von deutscher Art und Kunst: einige fliegende Blätter” („Saksa laadist ja kunstist: mõned lendavad lehed”), mille juhatas sisse Herderi artikkel „Auszug aus einem Briefwechsel über Ossian und die Lieder alter Völker” („Katkend ühest kirjavahetusest Ossiani kohta ja vanade rahvaste lauludest”), on olemas nii Tartu Ülikooli Raamatukogus (edaspidi TÜR), Tallinna Ülikooli Akadeemilises Raamatukogus (TLÜ AR) kui ka Rahvusraamatukogus (RR). Selles artiklis töötas Herder välja uudse rahvaluule mõiste (selle kohta vt Lukas 2019: 762–768), mis andis tõe baltisakslaste huvile siinsete kohalike rahvaste, eestlaste ja lätlaste rahvaluule vastu ning innustas üsna pea seda ka koguma. Vanim Eestis säilinud eksemplar nimetatud esseekogumikust paistab olevat kuulunud TÜR-i asutajale Karl Morgensternile (kohaviit: TÜR: Mrg 6238). RR-i eksemplar (RLB-773/Herder) on kuulunud C. Poerschkele (tegemist tundub olevat Königsbergist pärit perekonnaga, nt oli seal filosoofia ja poeesia professoriks Carl Ludwig Poerschke (1752–1812)). TLÜ AR Baltika kogusse jõudis teos küll alles 2000. aastal ega ole XII liigi osa, kuid sellel eksemplaril (BA00/99) on olnud väljapaistev omanik, Viljandimaalt Heimtalist pärit baltisaksa kirjandusloolane Jegor von Sivers (1823–1879), kes avaldas 1868. aastal uurimuse Herderi Riia-aastatest.

Mitte küll ilmumisaastalt, kuid sisuliselt vanim Macphersoni „Ossiani laulude” täistõlge saksa keelde on Eesti kogudes säilinud 1784. aasta trükis (TLÜ AR Baltika XII-1397; 1.–3. ja 5. köide sellest väljaandest on olemas ka TÜR-is: 4 XIV A-30871–A-30874). Tegemist on austerlase Michael Denisi 1768/1769. aasta heksameetris tõlget („Die Gedichte Ossians, eines alten celtischen Dichters”) ja tema enda ossianistlikke Sinedi laule („Lieder Sineds des Barden”, 1772) sisaldava koondväljaandega „Ossians und Sineds Lieder” („Ossiani ja Sinedi laulud”) viies köites, mis ilmus Wappleri kirjastuses Viinis. Iga köide on varustatud pikema eessõnaga. Esimesed kaks köidet sisaldavad tõlkeid Macphersoni Ossianikäsitlustest, kolmas algab Hugh Blairi traktaadiga. 4. ja 5. köide sisaldavad Michael Denisi käsitlusi:

⁵ Viimane enne EKÜ likvideerimist XII alaliiki jõudnud raamat sai kohaviidaks 2627; hiljem on küll lisatud sinna veel raamatuid, mida on XII alaliigis kokku 2917, koos pisitrükistega sisaldab see 3171 kohaviita (vt Kaur 2018a: 367).

vastavalt vana isamaalise luulekunsti ulatuslikku ülevaadet („Vorbericht von der alten vaterländischen Dichtkunst”), mis keldi bardide kõrval keskendub vanapõhja ja germaani laulikutele (skaldidele), ning „Vestlusi riimide väärtusest” („Gespräche von dem Werthe der Reime”), mis on esitatud nooruki (sks *Jüngling*) ja vilunud luuletaja (*Dichter*) dialoogina. 5. köites on lisana ka Denisi ülevaade vanimatest saksa heksameetri luulendustest (sisaldab näiteid ka teistelt maadelt), mis oli ilmselt tingitud vajadusest põhjendada oma valikut tõlkida Ossiani laulud just heksameetritesse, ehkki originaal selles värsimõõdus ei olnud ja paljud kriitikud, sh Herder, ei pidanud seda ka põhjamaa luule tõlkimisel kohaseks. Samuti kohaviidaga XII-1397, samast aastast ja samalt kirjastajalt on TLÜ AR Baltika XII liigis säilinud Austria luuletaja ja kirjamehe Joseph von Retzeri koostatud „Nachlese zu Sineds Liedern” („Sinedi laulude järelkorje”). Viimast sisaldab ka TÜR-is leiduv „Ossiani ja Sinedi laulude” uus trükk (*Neue Auflage*) 1791.–1792. aastast (XIV 787, 6 köidet).

Bard Sinedi nime all avaldas vaimulikkugi luulet viljelenud Denis pigem ilmalikku lüürilist loomingut. Tema bardiluule puhul on esile toodud, et tema tõi bardi kuju kaasaega: kui Klopstock paigutas oma bardid germaanlaste kuulsusrikkasse minevikku, siis Denis omistas bardirolli kaasaja luuletajale (Hamel 1883: X–XII). Nii ülistas ta bardina parajasti võimul olevaid Austria valitsejaid, keisrinna Maria Theresiat ja keiser Joseph II. Leidub mitmeid kummardusi Viini linnale, ülistus Austria piirikaitsväe pealikule ja terve tsükkel Sinedi isamaalaule, samuti ajastule omaselt päeva- ja aastaegade imetlemist (saksa ja baltisaksa loodusluule tekke kohta vt Kaur 2018b). Nime nimetamata on tehtud hulk austusavaldusi kaasaegsetele saksa ja Austria poetidele, keda on nimetatud oma elukoha bardideks või druiidideks, nt sakslased Klopstock, Gleim, Ramler, Weiße ja austerlane Wurz (nimed Goethe's Werke 1830: 75 järgi). Ignaz Wurz oli oma aja tuntumaid Austria jutlustajaid; kõik mainitud sakslased olid ka ise ossianistlike teoste või osaliste „Ossiani”-tõlgetega üles astunud, nt Klopstockilt on XII liigis säilinud ülalmainitud näidend „Hermannih lahing” (XII-150, 1777. a tr; orig 1769). Mõnikord on Sinedi laulude seas kuulda isegi moodsate bardide dialoogi: ära on trükitud nii bard Ringulphi luuletus Sinedile kui ka vastupidi. Denisi koondväljaandest ei puudu ka mõtisklused, kes on bard, nt luuletustes „Der Bardenweg” („Bardi tee”) ja „Wein und Barden” („Vein ja bardid”), või mis on laul, nt „Entstehen des Liedes” („Laulu teke”). Tervete tsükklitena on Denis kirjutanud Sinedi kaebustest ja unenägudest. Samuti pöörduakse nooremate ja teekaaslaste poole, nt luuletustes „An einen Jüngling” („Ühele noorukile”) resp. „Der Jugendgefährte” („Noorpõlvekaaslane”). Esimese ja sügavaima kummarduse teeb Denis aga Ossiani vaimule („An den Geist Ossians”), millega tema Sinedi laulud algavad. Kirjandusmällestistele tuginedes (nt „Eddad”, saagad) leiavad luulendamist ka vanapõhja-germaani jumalused, kangelased ja laulikud, nt „Die Lehren des Vola” („Vola õpetused”), „Odins Helafahrt” („Odini sõit Heli”), „Hakons Leichengesang” („Håkoni matuselaul”), „Regner und Kraka” („Ragnar ja Kråka”) – Regner või Ragnar Lodbrog oli IX sajandi taani laulik-kuningas, kelle laulule viitab ka Hugh Blair oma 1763. aasta traktaadis „Ossiani laulude” kaitseks (vt The poems of Ossian 1847: 47–49). Selline keldi ja germaani traditsiooni põimimine oli saksakeelsele ossianistlikule ilukirjandusele väga omane.

Eesti kogudes vanima ilmumisaastaga Ossiani-tõlge saksa keelde paistab olevat 1775. aastal Düsseldorfis kolmes köites ilmunud „Die Gedichte Ossian's eines alten celtischen Helden und Barden” („Vana keldi kangelase ja bardi Ossiani luuletused”) Edmund von Haroldi (1737–1808) sulest, mida säilitatakse RR-i haruldaste raamatute kogus (RLB-775/Macpherson/1-3). Üldse on Harold oma Macphersoni-täistõlke (ta tõlkis proosasse) ja ta enda Ossiani-aineliste lüüriliste proosapalade või luuletustega (nt „Bosmina”, „Ossians letztes Lied” („Ossiani viimane laul”), „Ossians Lied nach der Niederlage der Römer” („Ossiani laul pärast roomlaste põrmustamist”) RR-i kogumiku 3. köites) üks siinmail enim säilinud Ossiani-kirjanduse esindajaid. Peale 1775. aasta väljaande on Eesti kogudes talle 1782. aastal Mannheimis väljaantud kangelase ja bardi luuletuste „teine parandatud ja paljude seni avastamata luuletustega täiendatud trükk” (TLÜ AR Baltika: XII-123, 1.–2. kd; TÜR: 4 XIV A-37003, 2.–3. kd, TÜR-i kollektsioonis on need ühtlasi vanima ilmumisaastaga „Ossiani laulude” tõlkeid saksa keelde). TÜR-is säilitatakse ka Haroldi teose „Neu-entdeckte Gedichte Ossians” („Ossiani luuletuste uusi avastusi”; Mrg 4475) esimest, 1787. aastal Düsseldorfis Dänzeri kirjastuses väljaantud trükki; selle teine, 1798. aastal ilmunud trükk kuulub aga TLÜ AR Baltika kogusse (XII-1633). Edmund von Harold oli Iirimaa Limerickis Pfalzi päritolu sakslaste kogukonnas sündinud luuletaja, tõlkija ja ohvitser, kes astus noore mehana Pfalzi krahvi teenistusse ja leidis endale elupaiga Düsseldorfis. Loominguks ammutas ta inspiratsiooni oma sünnimaa keldi kultuurist, mis Saksamaal tohutut huvi äratas. Haroldi tõlgete-tekstide populaarsusele ja pikemalt retseptsioonis püsimisele aitas hiljem kaasa seegi, et Franz Schubert lõi neile viisid.

Haroldi teoste tulmeinfo on kirju. 1775. aasta väljaande köidetel on olnud erinev omanik: RR-i 3. köide kuulus Tallinna lugemisseltsile, kuid 2. köide oli Narva kirikuraamatukogu osa ja kuulus algselt Carl Hunniusele. Ilmselt on tegemist baltisaksa pastori, poeedi, harrastushelilooja ja -kriitiku Carl Hunniusega (1856–1931), kelle isa oli Narva Johannese kiriku õpetaja Konstantin Hunnius ning õde tuntud laulupedagoog ja kirjanik Monika Hunnius. 1782. aasta väljaande TLÜ AR-is säilitatavad köited on kuulunud Tallinna juristile Johann Friedrich Oomile (1766–1821), TÜR-is asuv 3. köide Wilhelm Wrangellile. Paraku on Wrangellite suguvõsa eesnimi Wilhelm nii levinud, et üsna võimatu on kindlaks teha, kellega täpsemalt võiks tegu olla. TÜR-i 1787. aasta väljaanne kuulus Karl Morgensterni kogusse. TLÜ AR-i 1798. aasta väljaanne on kõigepealt kuulunud saksa filoloogile ja luuletajale Justus Wilhelm Ziehenile Vegesackist Bremeni lähistelt, hiljem on selle oma kodulinnas Bremenis omandanud Christian Eduard Pabst, kes elas ja töötas õpetajana Tallinnas alates 1837. aastast ning oli EKÜ raamatukoguhoidja ja kodumaa uurimise sektsiooni juhataja. Huvitav on ka 1798. aasta trükise eksemplarid leiduv sissekirjutus: „Nicht die von Macpherson” („Mitte see Macphersoni oma”). Ilmselgelt pakkus Haroldi Ossiani-aineline looming baltisaksa lugejate seas konkurentsi Macphersoni teostele.

Vanim „Ossiani laule” sisaldav trükk TLÜ AR Baltika XII liigis paistab olevat 1777. aastal Berliinis ilmunud „Balladen und Lieder altenglischer und altschottischer Dichtart” (XII-405; „Vanainglise ja vanašoti luulelaadis ballaade ja laule”),

väljaandjaks August Friedrich Ursinus. Teosel on saksa tuntud Shakespeare'i tõlkija Johann Joachim Eschenburgi mitmest osast koosnev pikk eessõna, milles leidub nii abstraktsemaid arutlusi luulest kui ka konkreetset ballaadizhanrist, samuti ülevaade inglise minstrelite ja šoti bardide ajaloo kuni Elizabeth I ajastuni, mil sedalaadi laulikute institutsioon lagunes. Ossiani on selles kõigepealt mainitud leheküljel 62, kui võrreldakse Ossiani ja Theokritost *resp.* heroilist ja pastoraalset poeesiat. Raamatu antoloogiaosast leiab aga pala (nr XIV) „Armyn to Kilmor” (Balladen und Lieder... 1777: 136–155), mis näib väga sarnane Daura ja Arindeli looga „Selma lauludest”. Pala autoriks ongi märgitud Ossian ja saksakeelse rööptõlke loojaks keegi Crome. Nii selle teose kui ka Haroldi esimese säilinud tõlke ilmumisaastat, samuti siinsete baltisakslaste esimesi ossianistlikke katsetusi arvesse võttes (vt artikli II osa) võib oletada, et tõsisem „Ossiani laulude” retseptioon Eesti baltisakslaste seas sai hoo sisse 1770. aastate keskpaiku.

Järgmine „Ossiani laulude” tõlge XII liigis pärineb 1782. aastast. Tübingenis Heerbrandti kirjastuses ilmunud teose „Die Gedichte Ossians neuverdeutschet” („Ossiani luuletused, uuesti saksandatud”) tõlkija oli Johann Wilhelm Petersen (1758–1815), Württembergi raamatukoguhoidja, ajaloolane, kirjanik ja Schilleri noorpõlvesõber. Erinevalt Denisist ja sarnaselt Haroldiga tõlkis Petersen Macphersoni „Ossiani laule” proosasse. Eessõnas annab ta ülevaate Ossiani laulude jõudmisest lugejateni Šotimaal, Inglismaal, Itaalias, Prantsusmaal ja lõpuks ka saksakeelsetes maades. Denisi tõlke kohta ütleb Petersen näiteks järgmist: „Tõlge on osalt suurepärase, keel tugev ja maaliline, lauseperioodid on täiesti voolavad ja vahelduvad õnnestunult, kuigi heksameetrid on liialt ühelaadilised ja hüplikud. Vaatamata neile eelistele ei kuule me tõelist Ossiani üldse mitte.” (Petersen 1782: x) Ta mainib mitmeid Denisi oopusele järgnenud osalisi tõlkeid, sh Jakob Michael Reinhold Lenzi „Fingali”-tõlget ajakirjas Iris, millest tuleb veidi lähemalt juttu artikli II osas, ja annab lõpuks üsna hävitava hinnangu Haroldi Macphersoni-täistõlkele, mida ta ei pea eriliseks saavutuseks ja mis ei toovat tegelikku Ossiani lugejatele sugugi lähemale (Petersen 1782: xi). Eks see kõik andis tõuke „Ossiani laulude” uuesti tõlkimiseks. Peterseni tõlge kuulus EKÜ asutajaliikmele, eesti rahvaluule avaldajale ja uurijale Alexander Heinrich Neusile, kelle rahvaluulehuvi õhutamiseks võisid muu hulgas olla just „Ossiani laulud”.

Nagu juba Haroldi puhul näha oli, ei haaratud siinkandis suure huviga ainult Macphersoni „Ossiani laulude”, vaid ka kõige muu järele, mida Ossiani-teemadel pakuti. 1784. aastal võttis Šoti mägismaal uurimisreisi ette Iiri kuningliku akadeemia (Royal Irish Academy) liige Matthew Young, et leida sealt uut Ossiani-materjali, lastes kopeerida ringlevaid käsikirju. 1787. aastal avaldas ta retke tulemusel seitse laulu kogumikus „Antient Gaelic Poems respecting the Race of Fians, collected in the Highlands of Scotland in the Year 1784” („Muistsed gaeli poeemid, mis puudutavad Fianite sugu, kogutud Šoti mägismaal 1784. aastal”), millest nelja ei leidunud Macphersoni „Ossianis”, nt luuletus „The Prayer of Ossian”, mis on dialoog Ossiani ja Püha Patricku vahel. Gaeli originaale saatva inglise rööptõlke põhjal tõlkis Christoph Heinrich Pfaff need tekstid 1792. aastal saksa keelde (Schmidt 2003: 229). Pealkirja all „Neuaufgefundene Gedichte Ossians” („Uusi Ossiani luuletuste leide”), varusta-

tuna märkustega ja keldi bardi teoste käsitlesega, võib Pfaffi tõlke leida ka TLÜ AR Baltika kogust (XII-1632). Frankfurdis ja Leipzигis välja antud teos kuulub Eduard Pabstile, kes omandas selle Bremenis 1832. aastal.

Pärast Tartu ülikooli taasavamist on Karl Morgensternini jõudnud mõni Hamburgi Schniebesi kirjastuses ilmunud Hamburgi gümnaasiumi hommikumaa keelte professori ja direktori Johann Gurlitti väljaantud kooli-*programma*. „Zwei Proben von Uebersetzungen aus Ossian” („Kaks tõlkenäidist Ossianist”, 1803) sisaldab „Oit-hona” tõlget Friedrich Heinrich Birckenstädtilt (1775–1847) Bützow'st, Rostocki lähistelt pärit hilisemalt pastorilt,⁶ ja „Fingali” esimese laulu tõlget Meisseni doktorilt Karl Georg Neumannilt (1774–1850), hilisemalt Berliini Charité kliiniku psühhiaat-rilt. Mõlemad mehed on nagu Deniski tõlkinud „Ossiani” heksameetritesse. Lisaks ilmus selles Johann Gurlitti enda käsitus „Ossiani lauludest”, mis keskendub Ossiani ja Homerose võrdlusele; informatiivsed on ka *programma* paljud täiendused, mis käsitlevad „Ossiani laulude” tõlkeid ja jäljendusi, ehtsusdebatti, keldi keeli, šotlaste ajalugu jm. Gurlitti tsiteeris veel Thieghemgi. Käsitlusest on TÜR-is säilinud kolm eksemplari (Mrg 4479; Mrg 6637; 4 XIV 7773; neist esimene on kuulunud profes-sor Brunsile). 1804. ja 1805. aastal ilmusid Neumanni tõlke järgmised osad (2.–3. laul Mrg 4479a / Mrg 7597; 4.–6. laul Mrg 4479a), milles mõlemas on Gurlitt oma „Ossiani”-käsitlust jätkanud.

Neid *programma*'sid Tallinnast ei leia, nagu ka järgmist tõlget, tuntud saksa tormi ja tungi ning Göttingeni hiiringi luuletaja Friedrich Leopold zu Stolbergi (1750–1819) Hamburgis Perthese kirjastuses 1806. aastal kolmes köites ilmunud raamatut „Die Gedichte von Ossian, dem Sohne Fingals” („Ossiani, Fingali poja poeeme”), mille aluseks on Macphersoni teos. Ka sellest tõlkest on säilinud mitu eksemplari (TÜR: Kling 908 (3 kd); dublett Kling 908 (kd 1–2), selles tempel: Bibliothek der Gymnasiasten in Dorpat; 4 XIV A-30876 – 4 XIV A-30877). Nagu kohaviitadest nähtub, on esimene neist kuulunud samuti tormi ja tungi kirjanikule, Tartu ülikooli kuraatorile Friedrich Maximilian (von) Klingerile; teise tempel osutab raamatu kuulumisele 1804. aastal asutatud Tartu kubermangugümnaasiumi õpilasraamatu-kokku, st koolikirjanduse hulka.

Järgmine TLÜ AR Baltika XII liigis säilinud tõlge kujutab endast omamoodi uut ajajärku Ossiani laulude saksanduse loos. 1811. aastal Leipzигis Göscheni kirjastuses kolmes köites ilmunud „Die Gedichte Oisian's. Aus dem Gaelischen. Im Sylbenmaße des Originals” („Oisian'i luuletused. Gaeli keelest. Originaali silbimõõdus”)⁷ Christian Wilhelm Ahlwardti (1760–1830) tõlkes on Denisi tõlke kõrval üks mõjukamaid ja paremaid saksa „Ossiani”-tõlkeid ning kujunes austerlase omast isegi populaar-semaks (Gröblinger 2009: 20). Greifswaldis gümnaasiumiõpetaja ja hiljem ülikoo-lis klassikalise filoloogia professorina tegutsenud Ahlwardt ei võtnud aluseks otse-selt Macphersoni teksti, vaid 1807. aastal Londoni Šoti mägismaa seltsi väljaantud kolmeköitelise Ossiani laulude kogu gaelikeelsete „originaalide” ja Robert Macfarlani

⁶ Tema kohta vt Rostocki ülikooli matriklit: <http://matrikel.uni-rostock.de/id/100012514> (28. II 2021).

⁷ Oisian oli üks Ossiani nimekujudest. Ahlwardt lähtus ilmselt 1807. aasta väljaande nimekujust, mida pidas gaelipärasemaks.

ladinakeelse rööptõlkega (selle kohta lähemalt artikli II osas). Just seepärast oli tema tõlge väga hinnatud pea kogu XIX sajandil. Ahlwardti tõlke mõjuvõim kahanes aga pärast seda, kui Ludwig Christian Stern näitas 1895. aastal ajakirjas *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte* ilmunud artiklis „Die ossianischen Heldenlieder” („Ossiani kangelaslaulud”) üsna usutavalt, et Londoni väljaande „originaalid” olid vaid Macphersoni ingliskeelse teksti tagasitõlked gaeli keelde (Gröblinger 2009: 70; leidub siiski uuema aja uurijaid, kes selle väljaande laulude autentsuses ei kahtle, vt Schmidt 2003: 241; selle kohta vt ka Tieghemi tõlgendust eespool). TLÜ AR-i „Oisiani luuletuste” 1811. aasta väljaanne on kuulunud Tallinna toomkooli õpetajale Conrad Otto Zeyssile (1808–1870) (XII-1630; olemas ka Tartus Morgensterni kogus: TÜR: Mrg 4476). Lisaks on XII liigis säilinud „Oisiani luuletuste” 1839. aasta trükk (XII-1519), see väljaanne on olemas ka RR-is (1-01-04248); TÜR-is on samuti selle teose 1861. aasta väljaanne (TÜR: 4 XIV 34132; see paistab siia olevat jõudnud Moskvas, tempel: Дом Библиотека доктора Я. Г. Лившиц. Москва [Пе?]тровский бульвар 17. кв. 16, [---] 2-29-68). „Oisiani luuletused” ei ole ainus Eesti raamatukogudes säilinud Ahlwardti Ossiani-käsitus. TÜR-ist võib leida 1810. aastast tervelt kolm Oldenburgis Stallingi kirjastuses välja antud Ahlwardti Ossiani-teemalist lühikest *programm*’t: „Oisian’s Apostrophe an die Sonne, im Sylbenmaße des Originals” („Oisiani pöördumine päikese poole, originaali silbimõõdus”), „Ankündigung einer Abschieds-Reden durch Chrst. Wilhelm Ahlwardt. Voran Ossian’s Karthon, metrisch übersetzt, ein Versuch” („Lahkumiskõne teadaanne [---]. Alustuseks Ossiani Karthon, meetriliselt tõlgituna, katse”; Ahlwardti Karthoni-tõlkekatsetusest on TÜR-is olemas ka varasem, 1802. aastast pärinev väljaanne) ja „Über Oisian’s Fingal G. I. V. 7–33” („Oisiani Fingalist”) (kõik konvoluudis Mrg 447).

Ahlwardti suurtöö järel on Eesti kogudesse jõudnud kaks saksa tõlget, mis on erilist tähelepanu pööranud „Ossiani laulude” rütmilisusele. TÜR-is leidub Johann Gottlieb Rhode kolmes köites ilmunud „Gedichte Ossians, rhythmisch übersetzt” („Ossiani laulud, rütmiliselt tõlgitud”, orig Berliin, 1800) Berliinis 1817. aastal Dunckeri ja Humblodti välja antud 2. trükk (XIV 2224a) ja RR-is Viini Schade kirjastuse 1827. aasta väljaanne (2. parandatud tr, 3 kd: RLA-827/MacPherson/1-3), mis on kuulunud kõigepealt Philipp von Krusensternile ja seejärel Tallinna Peetri reaalkoolile (tegev 1880. aastatel). Rhodest tuleb veidi pikemalt juttu artikli II osas, kuna tal oli otsene seos Eestiga. TLÜ AR Baltika XII liigis leidub aga 1839. aastal Braunschweigis välja antud Eduard Brinckmeieri „Ossians Gedichte, rhythmisch bearbeitet” („Ossiani luuletused, rütmilises töötluses”; XII-1731; olemas ka RR-is: 2-01-06883). Eduard Brinckmeier (1811–1897) oli erakordselt produktiivne Wolfenbüttelist pärit saksa kirjamees, kelle teoloogikarjääri tõkestasid süüdistused osalemises riigivõimuga pahuksis olevate saksa patriootlike tudengikorporatsioonide tegevuses ülikooliõpingute ajal Göttingenis, mistõttu pidi ta erialaselt ümber profileeruma (vt lähemalt Zimmermann 1903). Tõlge pärineb tema kirjandusliku tegevuse algusaegadest ja on nagu Haroldigi tõlge inspireerinud heliloojaid: Johannes Brahms on viisistanud tema tõlgitud laulu „Fingalist”: „Wein’ an dem Felsen der brausenden Winde” naiskoorile (vrd Brinckmeier 1839: 60), mis meeskoorile suunatuna pealkirja all „Ossiani laul”, algusreaga „Neid, nuta

kaljudel lõõtsuvas tuules”, on Paul Härm (1963) tõlkes jõudnud ka eesti keelde. Muide, muusikavaldkonnaga on seotud teinegi „Ossiani” eestindamise näide: pala „Comala” Julius Kaljuvee (1869–1940) tõlkes (pseudonüümi J. Kalkun all) ilmus 1901 kõigepealt Tartus (olemas Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogus ja TÜR-is) ning aasta hiljem Narvas (TÜR-is). See ei lähtu samuti Macphersoni originaaltekstist, vaid kantaadi „Comala” saksakeelsest libretost (1845/46), mille oli viisistanud taani helilooja Niels Wilhelm Gade (teose saksakeelne väljaanne asub Rahvusraamatukogu muusikasaali hoidlas (KrN 412B/Gade) ja on algselt kuulunud Cyrillus Kreegile). Brinckmeieri tõlke TLÜ AR-i eksemplar on kuulunud Tallinna gümnaasiumi õpetajale Alexander Bertingile (1832–1903), kes on raamatu omandanud 1849. aastal. Selle teosega paistavad „Ossiani laulude” väljaanded EKÜ raamatukogu XII liigis lõppevat.

TÜR-is on säilinud veel kaks saksakeelset tõlget. Adolf Böttgeri tõlkes „Ossiani” (XIV 1923: 3505) Leipzgis Wiedemanni kirjastuses välja antud eksemplar kuulub kolmandasse trükki, mille ilmumisaastaks on Šoti rahvusraamatukogu digitaalses Ossiani kollektsioonis märgitud 1877. Adolf Böttger (1815–1870) oli viljakas inglise luule tõlkija, kes saksandas muu hulgas lord Byroni ja Miltoni loomingut, kuid ta kirjutas ka ise romantilises laadis luuletusi ja oli üks saksa lilleluule edendajaid (tema kohta vt Metzdorf 1876). Nii oli tema esmakordselt 1847. aastal ilmunud tõlge värsivormis ja ilma igasuguste eessõnade ja kaitsekõnedeta. Raamat oli olemas Liivimaa maagümnaasiumi (tegutses Viljandis 1875–1892) õpilasraamatukogus ja kuulus seega XIX sajandi viimase veerandi Liivimaa noorte aadlike lektüüri hulka. Kohaviida põhjal jääb mulje, et raamat on jõudnud TÜR-i 1923. aastal.

Reinhold Bernhard Jachmanni (1767–1843) tõlge „Ossian's Fingal. Episches Gedicht in sechs Gesängen” („Ossiani Fingal. Eepiline poeem kuues laulus”) on ilmunud Reclami universaalraamatukogu sarjas („Universal-Bibliothek”, 168) ja sellest on TÜR-i kogudes säilinud neli ilmumisaastata eksemplari (XIV 1942: 7472; XIV 1941: 6469; 4 XIV A-21475; 4 XIV A-20318). Tegemist oli XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul korduvalt väljaantud tõlkega. USA-s paikneva raamatukogude koondkataloogi WorldCat andmeil⁸ ilmus sellest tõlkest 18 trükki ajavahemikus 1869–1910. Seega oli Jachmanni tõlge populaarne peaaegu Esimese maailmasõjani, olles ilmselt üks enim Saksa Keisririigi ajal kasutuses olnud „Ossiani”-tõlkeid. Königsbergist pärit õpetlane Jachmann kuulus Kanti lähiringi, oli tema esimesi biograafe, kuid ka Fichte austaja ja neohumanist. Ta oli Preisimaal oluline koolimees ja hariduselu reformija, kes propageeris saksa idealismi vaimus rahvuskasvatuse ideed, mille jaoks andis Napoleoni sõdade ajal välja isegi ajakirja (tema kohta vt Orth 1974). Mul ei ole õnnestunud leida, millal täpselt tõlge valmis, kuid see pidi aset leidma hiljemalt 1843. aastal, tõenäoliselt varemgi. Kohaviida põhjal otsustades on vähemalt kaks eksemplari sellest tõlkest jõudnud raamatukokku 1940. aastate alguses, võib-olla baltisakslaste ümberasumise (sks *Umsiedlung*) tuules. 1941. aastal TÜR-i jõudnud eksemplar paistab olevat kuulunud ühe baltisaksa korporatsiooni vilistlaskogu raamatukokku, mille nimi on muudetud kahjuks loetamatuks. Selle põhjal võib siiski öelda, et „Ossiani laulud”

⁸ <http://worldcat.org/identities/lccn-n90611291> (14. II 2021).

jäi siinsete baltisaksa raamatukogude osaks kuni *Umsiedlungin'*ini, ehkki võib-olla pigem meenutamaks vilistlaste noorust kui aktiivse kooli- või üliõpilaslektüüri osana.

(Järgneb.)

Artikkel on seotud Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu kultuuriloolise koguga ja selle valmimist on toetanud Euroopa Liidu Regionaalarengu Fond (Eesti-uuringute Tippkeskus).

VEEBIVARAD

National Library of Scotland. <https://digital.nls.uk>

WorldCat. <http://worldcat.org>

RAAMATUKOGUD

Eesti Kirjandusmuuseumi Arhiivraamatukogu

Rahvusraamatukogu (RR)

RLB – haruldaste raamatute kogu

Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu Baltika kogu (TLÜ AR Baltika)

XII – Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu XII alaliik „Luule ja draama”

Tartu Ülikooli Raamatukogu (TÜR)

Mrg – Karl Morgensterni kogu

Kling – Maximilian Klingeri kogu

KIRJANDUS

Balladen und Lieder altenglischer und altschottischer Dichtart. Toim August Friedrich Ursinus. Berlin: Himbürg, 1777.

Brinckmeier, Eduard 1839. Ossians Gedichte, rhythmisch bearbeitet. Braunschweig: Oehme & Müller.

Bysveen, Josef 1982. Epic Tradition and Innovation in James Macpherson's Fingal. (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Anglistica Upsaliensia 44.) Uppsala.

Dochartaigh, Cairiona Ó. 2004. Goethe's translation from Gaelic Ossian. – The Reception of Ossian in Europe. Toim Howard Gaskill. London–New York: Thoemmes Continuum, lk 156–175.

Gaskill, Howard (toim) 2004. The Reception of Ossian in Europe. London–New York: Thoemmes Continuum.

Goethe's Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand. Kd 33. Stuttgart–Tübingen: Cotta, 1830.

Gröbinger, Heidrun 2009. Die Rezeption des „Ossian” von James Macpherson im deutschsprachigen Raum von ihren Anfängen bis in die Gegenwart. Diplomarbeit. Universität Wien.

- Hamel, R[ichard] (toim) [1883].** Klopstocks Werke. Kd 4, Klopstocks „Hermanns Schlacht“ und das Bardenwesen des 18. Jahrhunderts (Denis, Gerstenberg, Kretschmann). (Deutsche National-Litteratur 48.) Berlin–Stuttgart: Spemann.
- Härm, Paul (tlk) 1963.** Ossiani laul meeskoorile kahe corno ja harfi saatel. Op. 17 No. 4 / Johannes Brahms. [Tallinn]: [Eesti Teatriühing].
- Kaur, Kairit 2018a.** Inglise luule ja draama baltisaksa retseptioonist. Eestimaa Kirjanduse Ühingu raamatukogu põhjal. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 365–381.
- Kaur, Kairit 2018b.** Maine rõõm Jumalas Mäetagusel. Baltisaksa loodusluule esimene suurem tulemine 18. sajandi keskpaiku. – Uutmoodi ja paremini! Ühiskondlikest muutustest 18. sajandil ja 19. sajandi algul. (Rahvusarhiivi toimetised = Acta et Commentationes Archivi Nationalis Estoniae 2 (33).) Koost, toim Katre Kaju. Tallinn: Rahvusarhiiv, lk 49–75.
- Levin, Ju. D. 1980.** Ossian v russkoj literature, konec XVIII – pervaja tret' XIX veka. Leningrad: Nauka. [Ю. Д. Левин, Оссиан в русской литературе, конец XVIII – первая треть XIX века. Ленинград: Наука.]
- Lukas, Liina 2019.** Eesti ja Läti luule süünd saksa laulu vaimust. I. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 762–774.
- Merilai, Arne 2004.** Pikem (pigem) lugulaul. Žanri küsimusi. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 241–250.
- Metzendorf, Johann Friedrich Ludwig Theodor 1876.** Böttger, Adolf. – Allgemeine Deutsche Biographie, kd 3, lk 201–202. https://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:B%C3%B6ttger,_Adolf&oldid=- (13. III 2021).
- Nutt, Alfred 1910.** Ossian and the Ossianic literature. 2. tr. London: David Nutt.
- Orth, Ernst W. 1974.** Jachmann, Reinhold Bernhard. – Neue Deutsche Biographie, kd 10, lk 213–215. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118869744.html#ndbcontent> (13. III 2021).
- Petersen, Johann Wilhelm 1782.** Die Gedichte Ossians neuverdeutschet. Tübingen: Heerbrandt.
- Raudsepp, Hugo 2012.** Tundeelu ärkamine ja arenemine inglise kirjanduses 18. aastasajal. – H. Raudsepp, Nüüd ma tahan mõõka tõsta. (Eesti mõttelugu 108.) Koost Hando Runnel. Tartu: Ilmamaa, lk 116–141.
- Schmidt, Wolf Gerhard 2003.** „Homer des Nordens“ und „Mutter der Romantik“. James Macphersons Ossian und seine Rezeption in der deutschsprachigen Literatur. Kd 1, James Macphersons Ossian, zeitgenössische Diskurse und die Frühphase der deutschen Rezeption. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Zimmermann, Paul 1903.** Brinckmeier, Johann Peter Ludwig Eduard. – Allgemeine Deutsche Biographie, kd 47, lk 238–241. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd104262796.html#adbcontent> (26. VIII 2021).
- Tanskanen, Taimi 1970.** Ossian suomen kirjallisuudessa Aleksis Kiven vuosikymmenellä. English Summary. (Kirjallisuuden laidoksen julkaisuja 4. Acta Universitatis Tamperensis ser. A 35.) Tampere: Tampereen Yliopisto.
- The Poems of Ossian.** Tlk James Macpherson. Esq. With Dissertations on the Aera and Poems of Ossian; and Dr. Blair's Critical Dissertation. (Tauchnitz Edition. Collection of British Authors 116.) Leipzig: Tauchnitz, 1847.
- Tieghem, Paul van 1917.** Ossian en France. I. kd. Paris: Rieder.

Valk, Ülo 2015. Kui muistendist saab fiktsioon. Žanriajaloolisi märkusi. – Keel ja Kirjandus, nr 8–9, lk 541–555.

Weinbrot, Howard D. 1995. Britannias Issue. The Rise of British Literature from Dryden to Ossian. Cambridge: Cambridge University Press.

Kairit Kaur (sünd 1978), PhD, Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu teadur (Rävala pst 10, 15042 Tallinn), Tartu Ülikooli maailmakirjanduse teadur; kairit.kaur@tlulib.ee, kairit.kaur@ut.ee

On “The Poems of Ossian” and Baltic German Ossianism. Part I

Keywords: Baltic German, Ossianism, Estonia, collections, literary history, James Macpherson

This paper takes a look at the Baltic German reception of “The Poems of Ossian”. For the Baltic Germans, it seems to have been the most important work of lyrical literature written in English. First, a short summary of Macpherson’s project, its literary innovations and reception in Europe is given, which is followed by an overview of the preserved editions in the cultural historical collections of Estonian research libraries. As Baltic Germans mostly read in German, the greatest focus lies on German editions, but also some French and Italian translations can be found. Of course, the text was read in the original language as well. The Baltic German reception seems to have begun in the 1770s and it continued until the *Umsiedlung* (departure of Baltic Germans from Estonia and Latvia, 1939–1941). At the beginning of the reception stood not the work of Macpherson himself, but some examples of German *Bardendichtung*. Also, a few Macpherson-epigones such as Edmund von Harold were popular. Another influential person was Herder with his concept of popular song (*Volkslied*), which was based on his reading of “The Poems of Ossian”. The work was read by lawyers, estate owners, pastors, teachers and professors, but it was also found in public and school libraries, as well as libraries of student fraternities. Part two of the article concentrates on the Ossianistic works by Baltic Germans themselves.

Kairit Kaur (b. 1978), PhD, Academic Library of Tallinn University, Research Fellow (Rävala pst 10, 15042 Tallinn); Chair of Comparative Literature of the University of Tartu, Research Fellow, kairit.kaur@tlulib.ee, kairit.kaur@ut.ee